

FELSEFENİN TEMEL MESELELERİ*

Çev. Mahmut Kaya

1 — [Kavram ve Önerme Bilgisi]

Bilgi, sırf kavram ve kavramı tasdik (önerme) olmak üzere ikiye ayrılır. Sözgelimi güneşin, ayın, aklın ve nefsin birer kavram olarak tasarlanması; «gökler iç içe birer küredir», «âlem yaratılmıştır» önermeleri de bir kavramın tasdik edilisidir.

Bazı kavramların tam olarak anlaşılması bir önceki kavramın bilinmesine bağlıdır. Meselâ boy, en ve derinlik kavranılmadan cisim anlamak mümkün değildir. Bir kavramın kendinden önceki bir başka kavrama muhtaç olması her kavram için geçerli değildir; bu kavram zinciri, kendinden önceki kavrama dayanmayan başka bir kavramda son bulması gerekir. Sözgelimi *zorunluluk* (vucûb), *varlık* (vucûd), ve *olabilirlik* (imkân) bu tür kavramlardır. Çünkü bunların, kendilerinden önce ve bunları da kuşatacak bir kavrama ihtiyaçları yoktur; tersine bunlar apaçık, doğru ve zihinde yeretmişlerdir. Bir kimse bu gibi kavramları sözle açıklamaya kalkırsa, onun bu davranışı sadece zihne yapılan bir uyarıdır. Yoksa daha iyi bilinen bir terimle bu kavramları açıklamış sayılmaz.

* Fârâbî'nin *Uyunu'l-Mesâil* adlı risâlesinin tercümesini, *Felsefe'nin Temel Meseleleri* adıyla ve mümkün olduğu kadar metne sadık kalarak sunuyoruz. Bu risâlede Fârâbî'nin siyâset ve ahlâk dışındaki felsefî görüşlerini birer satır başı hâlinde bulmak mümkündür.

Bu çalışmamız sırasında tespit etmiş bulunuyoruz ki, Fârâbî'ye maledilen ve *el-Deâvâ'l-Kalbiye* adını taşıyan risâle, kavram ve önermeler konusu hariç, diğer konularda *Uyunu'l-Mesâil* bir kopyası niteliğini taşımaktadır. Ayrıca, üslup bakımından da bu risâle Fârâbî'nin üslubunu yansıtmamaktadır.

F. Dieterici tarafından 1890 yılında yayınlanan ve *el-Semeretu'l-Mardiye* adını taşıyan mecmuadaki nüsha çeviride esas alınmıştır.

2 — [Önermeler Arası İlişki]

Kendinden önce bir takım şeyleri anlamadan bazı önermeleri anlamak mümkün değildir. Diyelim ki âlemin yaratılmış olduğunu bilmek isityoruz: Bunun için önce âlemin birleşik olduğu ve her birleşik şeyin yaratılmış olduğu hakkında bir bilgiye sahip olmalıyız ki, sonra da âlemin yaratılmış olduğunu bilelim. Şüphesiz bu önerme, kendinden önceki önermeye dayanmayan bir başka önermede sonbulur. İşte «iki zıt önermeden biri doğru ise öteki daima yanlıştır», «bütün kendi parçasından daha büyüktür» örneğinde olduğu gibi, bunlar zihinde beliren ilk bilgilerdir. Bize bu gibi metotları öğreten ve bu metotlarla bizi nesnelerin kavram ve tasdikına götüren mantık ilmidir. Bizim gayemiz, anlattığımız bu iki metodu bilmektir. Böylece tam kavram ile eksik kavramı, kesin önermeyle kesinlik derecesine yakın önermeyi, zann-ı gâliple şüpheyi birbirinden ayırdetmiş ve neticede tam bir kavram ve şüpheye yer olmayan kesin bir önerme elde etmiş oluruz.

3 — [Varlığın Mertebeleri]

Bize göre var olan her şey ikiye ayrılır. Birincisi, özü (zât) itibariyle varlığı zorunlu olmayandır; buna *mümkün varlık* (miimkinu'l-vucûd) adı verilir. İkincisi, özü itibariyle varlığı zorunlu olanıdır; buna *zorunlu varlık* (vâcibu'l-vucûd) denir.

Mümkün varlığı bir an için yok saydığımızda, bu durum bir imkânsızlığa (muhâl) yolaçmaz. Böyle olunca onun varlığı bir sebebe dayanıyor demektir. Zorunlu varlığa gelince, onun zorunluluğu başkasına nisbetle ortaya çıkan bir zorunluluksa bu, şu demektir: Böyle bir varlık kendi özü itibariyle mümkün, başkası itibariyle zorunludur. Bu mümkün oluş ya öteden beri süregelen yada zaman zaman ortaya çıkan bir şeydir. Oysa mümkün varlıkların sebeblik zincirinde sonsuza dek sürüp gitmeleri imkânsız olduğu gibi, devr (totoloji) yöntemiyle de sonsuza dek sürüp gitmeleri imkânsızdır. Öyleyse mümkün varlıkların eninde-sonunda bir zorunlu varlıkta sonbulmaları gerekir; işte bu İlk Varlık (Tanrı) dir.

Zorunlu varlığı bir an için yok saydığımız zaman bu durum mantıkî imkânsızlığa (muhâl) yolaçar. O'nun varlığının hiç bir sebebi

yoktur; varlığının başkasından olması da mümkün değildir. Var olan her şeyin ilk sebebi O'dur. O'nun varlığının ilk olması ve her çeşit eksikliklerden uzak olması gerekir. Şu halde O'nun varlığının tam; madde, fiil ve gâye gibi sebeplerden uzak; en mükemmel bir varlık olması gerekir.

4 — [*Zorunlu Varlık olan Tanrı'nın Nitelikleri*]

Zorunlu varlığın cisim gibi bir mâhiyeti yoktur. «O vardır» dediğin azman «Var»ın tarifi başka, cismin tarifi ise daha başkadır. Şu halde, O'nun varlığı *zorunlu varlık* anlamında bir varlıktır. Buna göre O'nun cinsi, faslı ve tarifi olmaması gerekir. O'nun varlığına delil de yoktur; tersine, O her şey için delildir. Özü (zât) itibariyle O'nun varlığı ezelf (öncesiz) ve ebedî (sonrasız) dır. O'nun hakkında yokluk yoktur; varlığı güç hâlinde değildir. Böyle olunca O'nun var olmaması imkânsızdır. Kendi varlığını devam ettirmesi için hiç bir şeye muhtaç değildir. O'nun varlığında değişme olmaz. O birdir; şu anlamda ki, O'nun sahip olduğu hakikat kendinden başkasında yoktur. Birdir; şu anlamda ki, uzanımı (ızam) ve niceliği olan şeyler gibi bölünme kabul etmez. Şu halde O'nun hakkında ne kadar, ne zaman ve nerede diyemeyiz. Cisim değildir. O birdir; şu anlamda ki, O'nun zâtı madde, sûret, cins ve fasıl gibi kavramlardan meydana gelmiş değildir. O'nun zıddı yoktur. O sırf iyiliktir, sırf akıldır, sırf ma'kul ve sırf âkıldır. Bu üç kavram O'nun zatında aynı şeydir. O hikmet sahibi, diri, bilen, güçlü ve irade sahibidir. O son derece güzel ve mükemmeldir. Özü itibariyle en büyük sevinç O'nundur; ilk seven ve ilk sevilendir. Her şeyin varlığı O'ndandır; şu anlamda ki, kendi varlığının etkisi eşyaya ulaştırılır ve eşya hemen var olur. Bütünüyle varlık bir düzen içinde O'nun varlığının etkisiyle meydana gelmiştir.

5 — [*Tanrı - Varlık İlişkisi*]

Her varlığın O'nun varlığından bir payı ve varlıkla O'nun arasında bir hiyerarşi mevcuttur. Eşyanın varlığı O'ndandır; fakat bu varedişte O'nun, bizim amacımıza benzer bir amacı yoktur. Zaten O'nun eşyayı kastı da yoktur. O'nun bilgisi ve rızası olmaksızın varlık O'ndan çıkıp (sudûr) tabii kurallara göre meydana gelmiş de-

ğildir. O zâtını bildiği için ve bu ideal varlıkta iyilik düzeninin ilkesi O olduğu için eşya O'ndan zuhur etmiştir. Şu halde bildiği şeylerin var olmasının sebebi O'nun bu bilgisidir. O'nun eşyayı bilmesi zamana bağlı bir bilgi değildir. Her şeyin var oluşunun sebebi O'dur, şu anlamda ki, varlığa süreklilik verir ve yok olmamasını sağlar. Yoksa, eşya yok olduktan sonra ona soyut bir varlık verir anlamında değil. İlk yaratılanın sebebi O'dur. Yaratmak (el-İbdâ'), varlığı kendinden olmayan şeyin varlığının sürekliliğini sağlamaktır. Bu süreklilikte, ilk Yaratıcı'nın zâtından başka hiç bir sebebin etkisi söz konusu değildir. Her varlığın O'nunla olan ilişkisi ya yaratıcısı olduğundan ya da onunla yaratıcısı arasında bir vasıta yoktur ki, o vasıta sebebiyle başka şeylerin varlığına sebep olsun. O öyle bir varlıktır ki, fiillerinin «niçin»i yoktur; yaptıklarını da başka şey için yapmaz.

6 — [Akıllar Nazariyesi]

O'ndan ilk meydana gelen şey sayı olarak birdir; O da ilk akıldır. Bu ilk yaratılan akılda araz olarak bir çokluk vardır; çünkü O, özü itibariyle *mümkün*, ilk olduğu için *zorunlu* bir varlıktır. Bu sebeple O, zâtını da bilir, ilki de. Ondaki çokluk «ilk»den değildir; zira varlığının *mümkün* oluşu Onun özü gereğidir. Bu akıl «ilk»den kaynaklanan bir varlığa sahiptir.

İlk akım varlığı zorunlu ve «İlk» i de bildiği için Ondan başka bir akıl meydana gelir. Bundaki çokluk da yukarıda anlattığımız gibidir; varlığı mümkün olduğu için ve özünü bildiği için bu ilk akıldan ikinci akıl; madde ve suretiyle «nefs» demek olan en yüksek gök (el-feleku'l-a'lâ) meydana gelir. Bu demektir ki, onun mümkün varlık oluşu ve özünü bilşi, gök ve nefsin meydana gelmesine sebep olmuştur.

İkinci akıldan başka bir akıl ve en yüksek gök'ün altında başka bir gök meydana gelir. İlk akıl hakkında başlangıçta anlattığımız gibi, ikinci akılda da araz bakımından bir çokluk olduğu için ondan başka bir akıl ve gök meydana gelir.

İşte bu sistemle her akıldan başka bir akıl ve bir gök meydana gelir. Biz bu akılların ve göklerin sayısını bilemeyiz. Sadece faâl akılların (el-Ulkulu'l-fa'âle) maddeden soyutlanmış olan bir fa'âl

akılda sona ermesine kadar olanlarını bilebiliriz; işte orada göklerin sayısı tamam olur. Akılların bu şekilde birbirinden zincirleme olarak çıkışları sonsuza dek sürüp gitmez. Ayrıca bu akılların türleri de farklı olup, her akıl başlı başına bir tür teşkil eder. Bu akıllardan sonuncusu (fa'âl akıl) bir yönüyle yer yüzündeki nefslerin (canlıların), bir yönüyle de -göklerin aracılığıyla- dört unsurun var oluşlarının sebebidir.

7 — [Göklerin Dört Unsura ve Yeryüzündeki Varlıklara Etkisi]

Zorunlu olarak dört unsurdan çeşitli karışımlar meydana gelir. Bu âlemin varlık sebebi cevher olmaları bakımından bu dört unsur, istidadın belirlediği oranlarda karışımı meydana getirirler ve bu karışım bitki, hayvan ve insan nefisini kabul edecek bir kıvama gelmiş olur.

Göklerin hareketi, hareket etmeyen ve sabit bir şey (merkez) çevresinde dönen devri bir harekettir. Göklerin hareketinden ve bunların bir düzene göre birbirine temas etmelerinden dört unsur meydana gelir.

Akıllardan her biri kendinden çıkması gereken iyilik nizamını (kozmos) bilir. İşte bu bilmeden ötürü her akıl kendisinden zuhur etmesi gereken iyilik nizamının varlığı için bir sebep teşkil eder.

Gök isimleri (ecrâm el-semâvât) küllî (tümel) ve cüz'î (tikel) bilgiye sahiptirler. Bu bilgi türü tasavvur (tahayyül) yöntemiyle bir halden diğerine geçebilen bir bilgi türüdür. Bu tasavvur sebebiyle gök cisimlerinde cismânî tasavvur meydana gelir. İşte bu sebep hareketin sebebidir. Gök cisimlerinin bitişik (aralıksız) tasavvurlarının cüzlerinden cismânî hareketler (değişmeler) oluşur; sonra da bu değişmeler dört unsurdaki değişmelere sebep olduğu gibi, oluşma ve bozulma (kevn ve fesad) âleminde görülen değişmelere de sebep olur.

Gök cisimlerinin (el-ecrâmu'l-semâviye) aynı dinamik harekete iştirâk etmeleri, dört unsurun aynı maddeye iştirâk etmelerine sebep olur. Onların farklı hareketleri dört unsurun sûretlerinin farklı olmasına; durumlarının değişmesi dört unsurun değişmesine; dört unsurdan oluşması gerekenlerin oluşmasına, bozulması gerekenlerin bozulmasına sebep teşkil ederler.

Âlem basit cisimlerden oluşmuş bir küredir. Âlemin dışında hiç bir şey yoktur; öyleyse âlem mekânda değildir; boşluğa veya doluluğa çekilemez.

Her tabii cisim kendine özgü mekâna varıp yerleştikten sonra dış etki olmadan hareket etmez. Ayrıldığı mekâna dönerken tabii olarak hareket eder.

11 — [*Gök'ün ve Gök Cisimlerinin Yapısı*]

Yapı olarak gök (tab'u'l-felek) sıcak, soğuk, ağır ve hafif olmayan beşinci bir yapıya sahiptir. Gök'ü hiç bir şey delip yırtamaz; onda düz hareket ilkesi yoktur, ve hareketinin zıddı da mevcut değildir. Gök (felek) ün bir varlığı yoktur ki, ondan başka bir şey meydana gelsin. Tersine, onun yapısı kendine özgü bir haldir. Gök'ün hareketi dinamiktir (nefsânî), tabii değildir; arzu ve öfke sonucu da değildir. Fakat o, maddeden soyutlanmış akli varlıklara benzemek için iştihakla hareket eder.

Her gök cisminin (el-ecrâmu'l-felekiye) maddeden soyutlanmış, kendine özgü bir aklı vardır ve ona benzemek arzusundadır. Gök cisimlerinin duyduğu arzu ve iştihak aynı şeye ve aynı cinsten olamaz. Tersine, her birinin özel bir sevgilisi (mâşuk) vardır; birininki ötekininkine uymaz. Fakat hepsi de bir tek sevgiliye iştirâk ederler, o da İlk Sevgili (Tanrı) dir.

Her gök cismini hareket ettiren gücün sonsuz olması gerekir; Oysa bunların herbirinin cismanî gücü sonludur. Öyleyse sonsuz zaman sürecinde sonlu bir gücün cismi hareket ettirmesi imkânsız olduğu gibi, sonsuz cismi hareket ettirmesi de imkânsızdır. Ayrıca cisim, bir başka cismin, nefsin ve akim varlık sebebi olamaz.

12 — [*Dört Unsurun Nitelikleri ve Karışım Olayı*]

Dört unsurdan oluşan cisimler aktif hale gelebilmek için kendilerinde sıcaklık ve soğukluk gibi unsurlardan gelen bir takım aktif nitelikler; ıslaklık ve kuruluk gibi bazı pasif nitelikler de vardır. Mesela dilde ve ağızdaki tad alma, burundaki koku alma duyuları aktiftir. Sıcaklık, yumuşaklık, katılık, kayganlık.. İşte bunların hepsi ilk dört unsurdan kaynaklanan niteliklerdir.

Yapısı gereği en sıcak cisim ateş, en soğuk olanı su, en akıcısı hava; en katı olanı da topraktır. İşte oluşma ve bozulma (fizikî, kim-

veyi ve biyolojik değişme)nin esası bu dört madde olup, bunlardan her biri diğerine dönüŖebilir. OluŖan ve bozulan nesnelerde ortaya çıkan bu değişiklik, bunların farklı oranlardaki kırıŖımlarından ileri geliyor. Bu kırıŖım, cisme farklı yapı ve görünüm kazanma yeteneği vermektedir.

Bu sùretlerden duyulan (hissedilen) nitelikler ortaya çıkar. Bu niteliklerden biri diğerine üstün gelerek onun yerini alır; fakat sùret (form) bozulmadan olduğu gibi kalır. Dört unsurun kırıŖması sonucu elde edilen cisimde dört unsurun güç ve sùreti aynen kalır.

KarıŖım: Dört niteliğin durumunun değişerek bir zıttan diğer zıtta geçmesidir. Bu durum asıl güçlerden ve birinin öbürüne etkisinden kaynaklanmaktadır. Böylece yüce Yaratıcının istediği orta nitelik meydana gelmiŖ olur. Çünkü asıl (unsur)ları yaratan, onlardan çeŖitli karakterler meydana getiren ve her varlık türüne ayrı özellikler veren O'dur. Yüce Yaratıcı normalden en uzak olan karakteri yetkinlikten en uzak olan türlerin sebebi kıldı. Nefs-i natıka (akıl)yı kabul edebilmesi için insan karakterini normale en yakın olarak yarattı.

Her tür bitkinin bir nefsi vardır ve o nefis, o türün sùreti (form)-dir. O türü yetkinliğe erdirecek olan güç o sùretlerde ortaya çıkar. Her tür hayvanın durumu da böyledir.

13 — [İnsanın Biyolojik ve Psikolojik Özellikleri]

Hayvanlar arasında insan bir çok özelliğe sahiptir. Meselâ güç kaynağı olan bir nefsi vardır; bu sayede işlerini araç gereçle yapar. Araç gereç olmadan da insan kendi işlerini yapma gücüne sahiptir. Nitekim beslenme, büyüme ve doğurganlık bu tür güçlerdendir. Ayrıca bu güçlerden her birinin gelişmesine yardımcı olan başka güçler de vardır. Mesela beş duyu gibi dıŖ duyular; muhayyile, vehim, hatırlama ve düşünme güçleri gibi iç duyular; insanın davranıŖlarını etkileyen arzu ve öfke gücü gibi güçler bu tür güçlerdendir. Anlattığımız bu güçlerden her biri bir organa bağlı olarak çalışır; hiçbir bedenden ayrı değildir.

İnsanın sahip olduğu psikolojik güçlerden biri de *pratik akıl* (el-aklu'l-ameli)dir. *Pratik akıl*, insana özgü davranıŖları yapmada etken olan akıldır. Psikolojik güçlerden bir diğeri de *tecrük akıl* (el-aklu'l-ilmî) dir. *Teorik akıl*, nefis cevherinin olgunlaŖıp bilfiil

akıl cevherine dönüşmesinden ibarettir. Teorik aklın bir çok mertebesi vardır; bazen *heyûlânî akıl*, bazan *akl bi'l-meleke*, bazen de *müstefad akıl* olabilir. Düşünülebilirleri (el-ma'kûlat) idrak eden bu güç, cisim değil basit bir cevherdir. *Maddeden soyutlanmış akıl* (el-aklu'l-mufarık) olmadan bu akıl, güç halinden fiil alanına çıkıp tam bir akıl olamaz. İşte onu fiil alanına çıkartan *fa'âl akıldır*.

Düşünülebilirler (el-ma'kûlat) bölünebilen veya konumu olan (zûvaz') birşeyin tekelinde bulunamazlar; Akıl (nefs-i nâtika) maddeden soyutlanmış olduğu için beden öldükten sonra da varlığını sürdürür. O, bozulmayı (fesad) kabullenecek güçte sahip değildir, O tek cevherdir ve gerçek de insan işte odur. Akıldan organlara yayılan bir çok güç vardır; Beden onları kabul edecek kıvama geldiği zaman, faâl aklın (vâhib el-suver) etkisiyle o güçler bedende ortaya çıkmağa hak kazanırlar. Faâl akıldan gelen etkiyi kabullenen cesed ve beden bir parçası olan kalbin içindeki ruhdur.

14 — [*Ruhgöçü, Ölümünden Sonraki Hayat, Kaza-Kader, Kötülük ve İyilik Kavramları*]

Eflatun'un iddia ettiği gibi nefis bedenden önce bulunamaz. Ruhgöçünü (tenâsuh) savunanların dediği gibi ruh, bir cesetten ötekine geçemez. Beden öldükten sonra ruh için ya mutluluk veya işkence vardır. Her ruh lâyık olduğu şekilde farklı bir mutluluğa erecek veya işkence görecektir; bu da adaletin gereği ve zorunlu bir olgudur. Nitekim vücud sağlığına titizlikle önem veren insanın başına korktuğu hastalık gelir.

Her işte başarı Yüce Allah'ın iradesine bağlıdır. Yaratıldığı doğrultuda herkese işler kolaylaştırılmıştır.

Allah'ın inayeti bütün varlıkları kuşatmış ve herkese ulaşmıştır.

Her olup biten Allah'ın kaza ve kaderiyledir. Kötülükler de O'nun kaza ve kaderiyledir. Çünkü eşyada bulunması gereken kötülükler izâfidir; kötülükler, değişen (süfli) âlemle ilgilidir. Bunların ârizî olarak yararları vardır, çünkü kötülükler olmasaydı iyilikler çok ve süreki olmazdı. Şayet gerekli olan azıcık kötülükten sakınarak büyük bir iyilikten vazgeçilirse, bu durum kötülüğün çoğalmasına yolaçar.

Risale sona erdi.